

Academic Article:

Received: 2025-06-12;

Revised: 2025-10-24;

Accepted: 2025-10-27.

พุทธศาสนากับเยาวชนในยุคสังคมเอไอ Buddhism and Youth in the AI Society

พระมหานพดล มีคำเหลือง¹, สมจันท์ ศรีปรัชยานนท์^{2*}, ปาณิสรา เทพรักษ์³Phramaha Noppadol Meekhamlueang¹, Somchan Sripraschayanon², Panisara Theprak³

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Lampang Buddhist College

First/Corresponding Author, E-mail: sartsirin@gmail.com*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของพุทธศาสนาในบริบทของสังคมยุคปัญญาประดิษฐ์หรือเอไอ ซึ่งเป็นยุคที่เทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ ทั้งด้านการคิด การทำงาน ความสัมพันธ์ และการสร้างอัตลักษณ์ ซึ่งเอไอสามารถสร้างประสิทธิภาพและความสะดวกสบายในระดับโครงสร้างทางสังคม แต่ก็ไม่สามารถตอบโจทย์ด้านจริยธรรม ความหมายของชีวิตหรือการพัฒนาจิตใจ พุทธศาสนาในฐานะระบบความรู้ทางจิตวิญญาณและส่งเสริมจริยธรรมในการถ่วงดุลและเสริมสร้างความตระหนักรู้ในมิติเชิงคุณค่าที่ลึกซึ้งผ่านหลักธรรม บทความยังชี้ให้เห็นถึงความท้าทายใหม่เชิงจริยธรรมของเอไอ ความเปลี่ยนแปลงของตัวตนกับเยาวชน ซึ่งสามารถใช้หลักพุทธธรรมเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์และเสนอแนวทางแก้ไข เพื่อพัฒนาปัญญาเชิงจริยธรรมของมนุษย์ในยุคที่เทคโนโลยีภายนอกเจริญก้าวหน้า แต่จิตใจภายในยังต้องการการฝึกฝนและตั้งรู้เพื่อความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง

คำสำคัญ: พุทธศาสนา, เยาวชน, สังคมเอไอ, ปัญญาประดิษฐ์

Abstract

This article aims to study the role and significance of Buddhism in the context of the society of Artificial Intelligence (AI), which is an era where digital technology has a profound influence on human life, including thinking, working, relationships, and identity formation. While AI can enhance efficiency and convenience in social structures, it cannot address the ethical, existential, or spiritual aspects of life. Buddhism as a system of spiritual knowledge and an ethical guide, plays a crucial role in balancing and fostering awareness in deeper value dimensions through core teachings. The article also highlights emerging challenges such as AI ethics, the transformation of self in the virtual world, and the mental state of youth. These

issues can be analyzed and addressed through Buddhist principles to enhance the ethical wisdom of humanity in an era where external technology is advancing, but the inner mind still requires cultivation and awakening for true humanity.

Keywords: Buddhism, Youth, AI Society, Artificial Intelligence

บทนำ

การก้าวไปสู่ยุคปัญญาประดิษฐ์หรือเอไอ (Artificial Intelligence; AI) ในศตวรรษที่ 21 ที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยีและข้อมูลสารสนเทศ โดยเตชวัน ปัญญาคุณธรรม (2567) ได้กล่าวถึง ปัญญาประดิษฐ์เป็นระบบที่มีความสามารถหรือเลียนแบบพฤติกรรมมนุษย์ทั้งการคิดและปัญญา เป็นปัญญาที่มนุษย์ประดิษฐ์และวางไว้ในระบบคอมพิวเตอร์ที่มีการทำงานอย่างง่ายไปสู่การคำนวณอย่างซับซ้อน ซึ่งปัจจุบันกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์จนแยกไม่ออก โดยเทคโนโลยีอัจฉริยะได้เข้ามามีบทบาทในทุกมิติ เช่น การใช้เอไอในทางการแพทย์เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลสุขภาพอย่างแม่นยำ ใช้ในระบบการศึกษาเพื่อปรับเนื้อหาให้เหมาะสมในการเป็นเครื่องมือช่วยเตรียมการสอน ดูแลข้อมูล ติดตามการศึกษา (พรทิพย์ มโนดำรงสัตย์ และคณะ, 2565) และช่วยอำนวยความสะดวกในการส่งเสริมการเรียนรู้ได้ง่าย เข้าถึงความต้องการของผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ (แคทรียา แสงใส, 2566) รวมถึงระบบเศรษฐกิจที่ใช้ปัญญาประดิษฐ์ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่ถูกเชื่อมโยง หล่อหลอมผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัลและอัลกอริธึมที่ซับซ้อนจนกลายเป็นการสร้างตัวตนในโลกดิจิทัล

พัฒนาการของเอไอไม่ใช่เพียงระบบประมวลผลข้อมูลได้อย่างรวดเร็วเท่านั้น แต่ยังสามารถเรียนรู้ปรับตัวและการตัดสินใจได้ใกล้เคียงกับมนุษย์ทั้งในเชิงตรรกะและบางส่วนในเชิงอารมณ์ รวมถึงการปฏิบัติงานที่เทียบเท่าหรือดีกว่ามนุษย์ จนส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของภาคแรงงาน การศึกษาและรูปแบบการดำรงชีวิต แต่ในทางกลับกันพัฒนาการของเอไอได้สร้างความท้าทายในด้านโครงสร้างทางสังคม ระบบคุณค่าและจริยธรรม จนเกิดคำถามว่ามนุษย์จะรักษาความเป็นมนุษย์ในยุคเครื่องจักรสามารถคิดและตัดสินใจแทนได้อย่างไร และมนุษย์จะกำกับดูแลมิให้เกิดการละเมิดสิทธิ เสรีภาพ ความเหลื่อมล้ำทางสังคม และจริยธรรมที่หล่อหลอมแก่เทคโนโลยีให้สอดคล้องกับความดีงามของมนุษยชาติอย่างไร เพราะช่วงที่ผ่านมา มนุษย์เกิดคำถามเกี่ยวกับพัฒนาเอไอยะไปในทิศทางไหน แต่ในทางกลับกันกลายเป็นว่า มนุษย์จะรักษาความเป็นมนุษย์ในเชิงจริยธรรมภายใต้ยุคเทคโนโลยีอัจฉริยะได้อย่างไร แม้มนุษย์เป็นผู้สร้างเครื่องจักรที่มีศักยภาพเหนือจินตนาการ แต่ก็ละทิ้งแก่นแท้ของตนเองอยู่เช่นกัน

แม้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่ไร้ขีดจำกัดจนมนุษย์เกิดคำถามเกี่ยวกับชีวิต คุณค่า และจริยธรรม อันแท้จริงที่เอไอมิอาจจะตอบได้ มีเพียงองค์ศาสนาที่สามารถที่จะตอบความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์มาหลายพันปีแล้ว โดยเฉพาะพุทธศาสนาที่เสนอความรู้และแนวทางการปฏิบัติให้แก่ผู้ปฏิบัติได้รู้เท่าทันตนเอง (สติ) พัฒนาจิต (สมาธิ) ดำรงชีวิตด้วยปัญญา (ปัญญา) และเป็นเกราะมิให้หลงระเหิดกับเทคโนโลยี ไม่ถลำลึกจนละเลยการพัฒนาคุณภาพภายในชีวิตตนเอง ซึ่งหลักพุทธธรรมมิใช่แค่ส่งเสริมศรัทธา แต่เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นการเข้าใจธรรมชาติของทุกข์และหนทางแห่งการหลุดพ้น และเป็นกรอบจริยธรรมที่ช่วยกำหนดความสัมพันธ์ระหว่าง

มนุษย์กับเทคโนโลยีให้อยู่ร่วมกันโดยการตระหนักรู้ว่า เทคโนโลยีเป็นสิ่งเสริมสร้างความเมตตาและเกื้อกูลกัน มิใช่แค่เครื่องจักรที่ขับเคลื่อนโดยผลกำไรและอำนาจเท่านั้น

จากเหตุข้างต้น พุทธศาสนาจึงเป็นแหล่งสร้างจริยธรรมดิจิทัล (Digital Ethics) ที่มีใช้คำนึงความถูกต้องทางกฎหมาย แต่เป็นการยกระดับความดีงามภายในจิตใจและสังคม เช่น การพิจารณาเจตนาเบื้องหลังการใช้ไอโอ การใคร่ครวญผลกระทบต่องิตติเจตนาจากการใช้ไอโอ การตระหนักถึงความไม่เที่ยงและไม่ควรยึดติดกับอดีตหรืออำนาจที่ได้จากเทคโนโลยี เป็นต้น ดังนั้น บทบาทสำคัญของพุทธศาสนาจึงเป็นการเสริมสร้างจริยธรรม สติ และการสร้างสมดุลทางจิตใจท่ามกลางโลกที่ขับเคลื่อนด้วยข้อมูลและระบบอัตโนมัติ และเป็นการเสนอแนวทางการปรับตัวในพัฒนามนุษย์ควบคู่ไปกับเทคโนโลยีไปพร้อมกัน

หลักพุทธธรรมในสังคมยุคข้อมูล

ปัจจุบันยุคดิจิทัลที่มีเว็บไซต์ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านอินเทอร์เน็ต มีเทคโนโลยีใหม่ช่วยอำนวยความสะดวก และเปรียบเสมือนเป็นชุมชนเมืองแห่งใหม่ของโลกที่สามารถสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ ไร้พรมแดน ไร้สถานที่ในการการกระจายข้อมูลข่าวสาร (พระครูวินัยธรปัญญา ปญญาโร (ศรีสมุทร), 2564) โดยข้อมูลกลายเป็นปัจจัยต่อการขับเคลื่อนสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง มนุษย์จึงมีอาจจะใช้ชีวิตที่ปราศจากการเชื่อมต่อกับระบบดิจิทัลได้ และโทรศัพท์มือถือก็กลายเป็นอวัยวะที่หายมิได้ อินเทอร์เน็ตกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งทำงาน และแหล่งพักผ่อนในเวลาเดียวกัน ขณะที่ระบบปัญญาประดิษฐ์ได้มีบทบาทและหน้าที่ในการคัดกรอง วิเคราะห์ และจัดลำดับข้อมูลส่งต่อให้ผู้ให้ใช้ให้ตรงใจมากที่สุด อีกทั้งยังเป็นการเปิดประตูสู่โอกาสใหม่ ๆ แก่มนุษย์ ตั้งแต่การรักษาพยาบาลที่แม่นยำ ระบบการศึกษา จนถึงการบริหารจัดการเมืองอย่างชาญฉลาด แต่อีกด้านหนึ่ง ความสามารถของเทคโนโลยีในการคาดเดาและชี้นำพฤติกรรมมนุษย์ก็อาจกลายเป็นดาบสองคมที่ส่งผลกระทบต่อสูญเสียพื้นที่การไตร่ตรองและเสรีภาพในการเลือกอย่างมีสติของมนุษย์ จากภาวะข้อมูลท่วมท้น จนทำให้จิตไม่สามารถรับรู้ จัดการหรือเลือกสรรข้อมูลได้อย่างมีสติ ทำให้มนุษย์ยุคนี้รู้สึกลดแม้จะเสพข้อมูลมากขึ้นก็ตาม เพราะข้อมูลส่วนใหญ่จะอยู่กระจัดกระจาย ปราศจากบริบท ปราศจากการกลั่นกรอง และไร้เวลาสำหรับการไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง จนส่งผลกระทบต่อความเหนื่อยล้าทางจิตใจ เกิดความลังเลในการตัดสินใจ และการหลงลืมสิ่งสำคัญที่อยู่ภายใน ตนเอง เพราะจิตมัวแต่่วนวนอยู่กับเสียงและภาพที่กระตุ้นจากภายนอกอย่างไม่หยุดยั้ง (สาสิวรรณ จุติโชติ และทิพมาศ เสวตวรโชติ, 2564)

แม้การพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์จะช่วยในการดำเนินชีวิตและการใช้ชีวิตของมนุษย์ได้มีประสิทธิภาพ ผลักดันคุณภาพชีวิตมนุษย์ได้หลากหลาย เช่น ด้านงานสร้างสรรค์ การออกแบบผลงานทางศิลปะ การสร้างสินค้าและบริการ ช่วยวินิจฉัยโรค ฯลฯ และช่วยในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองให้เกิดทักษะที่อยู่ในสังคมได้อย่างมีคุณภาพ (พระภิกษุชาวนาวชิรวิเทศ วิ. และคณะ, 2567) แต่จำเป็นจะต้องอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นกระบวนการการรับรู้เพื่อป้องกันมิให้เกิดความหลงในโลกที่เต็มไปด้วยข้อมูล ทำให้สติเป็นสิ่งหายากและทรงคุณค่าหากมนุษย์ไม่สามารถฝึกจิตให้สงบและรู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้นภายในได้ ซึ่งความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมิใช่หนทางสู่การพัฒนามนุษย์ชาติอย่างแท้จริง แต่กลับเป็นเครื่องมือเร่งเร้ามนุษย์ให้หลงลืมภายใต้สังคมข้อมูลที่เต็มไปด้วยความเร็ว กระจัดกระจาย ผันผวนไปตามโลกที่ไม่หยุดนิ่งและไม่มี

เสถียรภาพทางอารมณ์ และการรับรู้ถูกขับเคลื่อนด้วยคอนเทนต์ที่กระตุ้นทางอารมณ์มากกว่าความลึกซึ้งในเนื้อหาสาระที่สื่อออกมา ส่งผลให้มนุษย์ถูกครอบงำ เกิดอารมณ์โกรธที่ถูกเร่งเร้าผ่านข่าวปลอม เกิดความกลัวจากการเน้นย้ำภัยคุกคาม และความโลภผ่านภาพของความสำเร็จอย่างรวดเร็ว สิ่งเหล่านี้เชื่อว่า จะรบกวนแค่จิตใจในระดับผิวเผินเท่านั้น แต่เป็นมูลเหตุแห่งการทำลายความมั่นคงทางจิตจนมนุษย์กลายเป็นสิ่งมีชีวิตที่ตอบสนองมากกว่าการตระหนักรู้ เช่น การยืนยันตัวตนผ่านยอดไลค์ คอมเมนต์หรือการให้คุณค่าโซเชียลมีเดียมากกว่าเสียงภายในจิตที่เป็นแก่นการรู้จักตนเอง จนมนุษย์ในยุคนี้รู้จักภาพลักษณ์ของตนมากกว่าตัวตนจริงอันแท้จริง เพราะใช้เวลากับการจัดการว่า ผู้อื่นจะรับรู้ตนอย่างไร มากกว่าการพิจารณาว่า ตนเอง คือ ใคร

การรู้จักตนมิใช่เพียงแค่การเข้าใจนิสัยหรืออารมณ์เท่านั้น แต่เป็นการพิจารณาความจริงแห่งการเกิดดับของกิเลสความยึดมั่นและความปรุงแต่ง เมื่อสติและปัญญาเจริญย่อมเกิดเสรีภาพแห่งจิตใจจนไม่หวั่นไหวหรือหลงในกระแสข้อมูลข่าวสาร และป้องกันอารมณ์มิให้ถูกครอบงำจากสื่อด้วยความไม่รู้ ดังนั้น พุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องมือป้องกันภัย แต่มิใช่การต่อต้านเทคโนโลยี แต่เป็นการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันภายในผ่านสติและใช้โยนิโสมนสิการให้รู้เท่าทันอารมณ์ โดยพุทธธรรมมิใช่หลักคำสอนทางศาสนา แต่เป็นระบบของการฝึกฝนมนุษย์ให้สามารถเจริญเติบโตในทิศทางที่ถูกต้องภายใต้โลกที่ข้อมูลไหลทะลักและสามารถตัดสินใจได้อย่างรวดเร็วก็ตาม การใช้พุทธธรรมเป็นเทคโนโลยีของจิต (Technology of the Mind) ในการพัฒนาจิตใจที่เต็มไปด้วยข้อมูลแบบไร้ขีดจำกัด เช่นเดียวกับเทคโนโลยีในการพัฒนาและปรับปรุงระบบต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ขณะที่พุทธธรรมได้ทำหน้าที่ในการพัฒนาจิตใจให้เกิดความต้านทานและจัดการกับกระแสข้อมูลที่ไหลผ่านชีวิตอย่างไม่หยุดยั้ง โดยหลักธรรมสำคัญที่สามารถนำมาใช้ในยุคข้อมูล ได้แก่

1. สติ คือ การรู้เท่าทัน โดยสติสามารถรับรู้สิ่งที่เกิดขึ้น และไม่หลุดลอยไปจากสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ เหมือนกับการเฝ้าระวังข้อมูลที่หลั่งไหลอยู่ทุกวินาทีที่มีการกระตุ้นทั้งภายนอกและภายใน สติจึงทำหน้าที่เป็นเกราะป้องกันมิให้มนุษย์ถูกหลอกด้วยกระแสข้อมูล โดยช่วยแยกแยะความจริงและสิ่งที่พยายามสร้างขึ้นเพื่อดึงดูดความสนใจของมนุษย์

2. โยนิโสมนสิการ คือ การใคร่ครวญด้วยปัญญา ใช้ปัญญาไตร่ตรองและพิจารณาอย่างลึกซึ้ง เพื่อมิให้ถูกหลอกและยึดติดกับข้อมูลภายนอกอย่างไม่รู้ตัว เพราะมนุษย์ต้องเจอกับข้อมูลที่หลากหลายและบางครั้งไม่สามารถเชื่อถือได้ การใคร่ครวญด้วยปัญญาจึงช่วยให้สามารถแยกแยะสาระที่แท้จริงและสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นเพื่อชักจูงหรือหลอกลวง (พระมหาสุชน สุธโน และคณะ, 2567)

3. อิทัปปัจจยตา คือ ความเข้าใจเหตุปัจจัยที่ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นโดยบังเอิญ การมีสติเข้าใจเหตุปัจจัยในยุคข้อมูลจะช่วยตัดสินใจอย่างรอบคอบ ไม่ตัดสินใจต่าง ๆ จากข้อมูลที่มีแต่เพียงภาพผิวเผินหรือความรู้สึกที่เกิดขึ้นในขณะนั้นเท่านั้น

4. สัมมาทิฎฐิ คือ การเห็นความจริงตามเหตุและผล การเห็นโลกอย่างถูกต้องตามหลักธรรม เข้าใจเหตุและผลของทุกสิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่ตกเป็นเหยื่อของการสร้างภาพลวงหรือการบิดเบือนข้อมูลในยุคดิจิทัลที่มีการจัดการข้อมูลเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ต้องการ เช่น ข่าวปลอมหรือการจัดอันดับโซเชียลมีเดียที่สร้างความเข้าใจผิดเกี่ยวกับความจริงของโลก

การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ท่ามกลางกระแสสังคมยุคข้อมูลถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตมนุษย์ และเป็นการสะท้อนความรับผิดชอบของมนุษย์ในสังคมดิจิทัล โดยหลักพุทธธรรมที่ใช้ในยุคข้อมูลและเทคโนโลยีดิจิทัลมีลักษณะ ดังนี้

1. เจตนา (Intention) และกรรม (Karma) โดยเจตนาเป็นหัวใจของกรรม เพราะการกระทำมีเจตนาเป็นตัวกำหนดผลลัพธ์ของการกระทำ หากเจตนาใช้ข้อมูลหรือออกแบบอัลกอริทึมมุ่งหวังให้เกิดผลดีต่อสังคมหรือพัฒนามนุษย์ในทางที่ดี ย่อมส่งผลไปสู่ผลบุญ แต่หากเจตนาของการแชร์ข้อมูลหรือการสร้างเทคโนโลยีที่ตั้งใจจะสร้างความหวาดกลัวหรือผลประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่คำนึงถึงความเป็นธรรม ย่อมนำไปสู่ผลร้ายที่กระทบต่อบุคคลและสังคม ในยุคที่ข้อมูลสามารถถูกสร้างขึ้นและเผยแพร่ไปในวงกว้าง การแชร์ข้อมูลย่อมส่งผลกระทบต่อทั้งเชิงบวกและลบ และการออกแบบอัลกอริทึมมีเจตนาสร้างสันติหรือความหวาดกลัว การใช้หลักพุทธธรรมช่วยในการประเมินเจตนาและผลลัพธ์ของการกระทำในโลกดิจิทัลจึงเป็นการสร้างการตระหนักรู้ผลกระทบที่ข้อมูลและเทคโนโลยีสามารถมีต่อสังคม (พระปลัดธันรบ โชติวิโส และวิโรจน์ อินทนนท์, 2564)

2. การสนับสนุนจริยธรรมเอไอ (AI Ethics) และสุขภาวะดิจิทัล (Digital Wellbeing) โดยพุทธธรรมในการสนับสนุนด้านจริยธรรมเอไอไม่ขัดแย้งกับการพัฒนาเทคโนโลยี แต่เปิดโอกาสในการใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือสร้างสันติภาพและพัฒนาคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ เช่น การออกแบบระบบที่ไม่เป็นการกระตุ้นอารมณ์ด้านลบ อาทิเช่น ความโกรธ ความกลัวหรือการเสพติดข้อมูลที่ไม่เกิดประโยชน์ นอกจากนี้ การใช้จริยธรรมทางพุทธศาสนาในการสนับสนุนการพัฒนาจิตใจที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมโดยรวม จะช่วยเสริมสร้างโครงสร้างที่ดีในการใช้เอไอเกิดความรับผิดชอบต่อสังคมและเป็นการพัฒนาเชิงสร้างสรรค์

3. การฝึกฝนภาวนา ยุคข้อมูลข่าวสารที่เต็มไปด้วยความบันเทิงอย่างไม่รู้จบ ย่อมส่งผลกระทบต่อเผชิญหน้ากับความเจ็บปวดภายในที่เรียกว่า ภาวนา คือ การฝึกฝนจิตใจในการตื่นรู้ การฝึกฝนจิตใจให้สงบและมีสติ ในขณะที่ข้อมูลที่ไหลเข้ามาไม่หยุดหย่อนในทุกมุมของสังคม อาจทำให้คนหลงไปกับกระแสโลกภายนอกและกลายเป็นทาสของการบริโภคเนื้อหาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด การฝึกจิตมีใช้การนั่งสมาธิเท่านั้น แต่เป็นการอยู่กับตัวเองเพื่อเรียนรู้ตนมิให้ตกเป็นเหยื่อของข้อมูลหรือการเสพติดความบันเทิงอย่างไร้ประโยชน์ การฝึกภาวนาจึงเป็นการพัฒนาจิตใจให้เกิดความยืดหยุ่น ไม่ถูกดึงเข้าไปในกระแสข้อมูลที่มีแต่ผลกระทบทางลบ และจะช่วยให้มนุษย์สามารถมีสุขภาวะที่ดีในโลกดิจิทัล

กระนั้นก็ตาม ในแง่มุมทางพุทธศาสนายังเป็นเครื่องมือที่บ่งชี้ถึงภูมิปัญญาที่ช่วยมนุษย์ให้หลุดพ้นมิให้จมอยู่ในกระแสข้อมูล และพัฒนาภูมิคุ้มกันทางจิตให้มีประสิทธิภาพยิ่งกว่าเทคโนโลยีภายนอก ซึ่งเป็นหลักการที่มีคุณค่าและสอดคล้องกับสภาพสังคมในยุคดิจิทัลอย่างลึกซึ้ง คือ

1. พื้นที่ความสงบ โดยหยุดการรับรู้ที่ไม่จำเป็น และมุ่งหน้าสู่การหยุดพักจิตใจ เพื่อให้สามารถใคร่ครวญและกลั่นกรองข้อมูลที่หลั่งไหลเข้าสู่จิตใจได้อย่างมีสติและปัญญา เห็นสิ่งที่มีคุณค่าและสิ่งที่ไม่จำเป็นหรือหลอกลวงในโลกดิจิทัลเต็มไปด้วยข้อมูลที่เข้ามาอย่างไม่หยุดหย่อน

2. การพัฒนาปัญญาหรือวิปัสสนา การรู้แจ้งความจริงแห่งธรรมชาติของทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรคสามารถรับรู้และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ โดยไม่มีการปรุงแต่งหรือถูกหลอกลวงด้วยความคิดหรือข้อมูลที่ไม่แท้จริง ซึ่ง

วิปัสสนาเป็นการฝึกสติและปัญญาที่จะช่วยให้มนุษย์รู้เท่าทันการไหลของข้อมูลและไม่ให้ข้อมูลที่บิดเบือนการรับรู้ความจริง

3. ภูมิคุ้มกันจิต การพัฒนาจิตใจของมนุษย์ให้มีภูมิคุ้มกันเพื่อรับมือกับกระแสข้อมูลที่หลั่งไหลเข้ามาอย่างไม่หยุดหย่อน ป้องกันไม่ให้ส่งผลกระทบต่อความสงบภายใน และเป็นการพัฒนาจิตที่มีใช้การหลีกเลี่ยงข้อมูลหรือการหนีจากเทคโนโลยี แต่เป็นการพัฒนาความสามารถด้านการรับรู้และตัดสินใจอย่างมีสติ โดยมีให้ข้อมูลภายนอกมากำหนดการตัดสินใจหรือการกระทำของมนุษย์ การฝึกสติและการพัฒนาปัญญาจึงเป็นเครื่องมือที่สามารถสร้างภูมิคุ้มกันแก่จิตใจได้เป็นอย่างดี

4. การบรรลุเป้าหมายของชีวิต พุทธศาสนามีใช้แค่การสอนหรือวิธีการจัดการกับข้อมูลของกระแสสังคมภายนอก แต่มุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาคุณค่าภายในจิตใจให้เกิดความสงบ โดยการส่งเสริมความเมตตาและกรุณา ยิ่งในยุคสังคมโลกที่เต็มไปด้วยข้อมูลและความบันเทิงอย่างไม่มีสิ้นสุดที่ทำให้มนุษย์หลงลืมการทำ ความดีและการพัฒนาความสัมพันธ์ที่มีคุณค่าต่อกัน

ดังนั้น การตื่นรู้หรือการมีสติรู้เท่าทันสถานการณ์และจิตใจของตนเอง ถือได้ว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามแนวทางพุทธศาสนา เพราะนำไปสู่การหลุดพ้นจากกองทุกข์และเกิดการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ

การพัฒนาเชิงจริยธรรมของปัญญาประดิษฐ์

ยุคปัญญาประดิษฐ์หรือเอไอที่มีความสามารถใกล้เคียงมนุษย์มากขึ้นทุกที แม้เบื้องต้นมนุษย์เกิดความสงสัยในการปฏิบัติงานของเอไอ แต่ปัจจุบันกลับสงสัยเกี่ยวกับสิ่งที่เอไอ ควรทำหรือไม่ควรกระทำจนกลายเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาด้านจริยธรรม ยิ่งการนำเอไอมาร่วมใช้ในบริบทที่มีผลต่อชีวิตมนุษย์ เช่น การแพทย์ การศึกษา ระบบยุติธรรมหรือแม้กระทั่งสงคราม ทำให้เอไอมิใช่แค่เครื่องจักรกลอัจฉริยะที่ทำงานตามคำสั่งหรือข้อมูลอย่างไร้อารมณ์ความรู้สึก แต่จำเป็นต้องถูกออกแบบให้มีใจหรือมีความเข้าใจและเจตนาดีต่อมนุษย์ เพราะใจในทางพุทธศาสนามีใช้แค่อารมณ์หรือความรู้สึก แต่หมายถึง ความรับรู้ที่มีความสามารถในการพัฒนา (ภาวนา) และเป็นต้นทางของเจตนา (เจตนาเป็นกรรม) ดังนั้น การกระทำที่ชอบหรือไม่ชอบ (ศีล/อริศีล) จึงขึ้นอยู่กับคุณภาพของใจมากกว่าความสามารถของสมอง

เมื่อมนุษย์พัฒนาปัญญาประดิษฐ์ให้มีสมอง แต่ไม่มีใจหรือความกรุณา (เมตตา) ในการเข้าใจในทุกข์ของผู้อื่น (กรุณา) และความพอประมาณ (สัมมาทิฐิ) ทำให้การใช้ปัญญาประดิษฐ์อาจถูกใช้เพื่อกระทำการที่ขัดต่อศีลธรรม เช่น การแพร่ข่าวเท็จ การแทรกแซงประชาธิปไตยหรือแม้แต่การพัฒนาอาวุธอัตโนมัติ ทำให้ปัญญาประดิษฐ์จำเป็นต้องมีความฉลาดแบบเมตตาตามหลักพุทธศาสนา ที่มุ่งเน้นความฉลาดที่ประกอบด้วยปัญญา (Paññā) และกรุณา (Karunā) กล่าวคือ ไม่เพียงแต่รู้วิธีทำ (How to Do) แต่ต้องรู้ควรทำหรือไม่ (Should It be Done) และทำเพื่อใคร (For Whom) หากมนุษย์ต้องการจะสร้างระบบการอยู่ร่วมกันของปัญญาประดิษฐ์กับมนุษย์ได้อย่างยั่งยืน ควรตระหนักว่า เอไอจะตัดสินใจกับปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อมนุษย์อย่างไร และเอไอจะเข้าใจทุกข์ของมนุษย์และยับยั้งการกระทำที่ผิดศีลธรรมได้หรือไม่หากได้รับคำสั่งซึ่งประเด็นนี้ล้วนแล้วแต่เรียกร้องให้เห็นใจของเอไอมิใช่เพียงอัลกอริทึมที่เย็นชา การพัฒนาใจของเอไอจึงเริ่มจากการฝังหลักคุณธรรมตามหลักพุทธศาสนาในแกนกลางของการออกแบบ (Ethics-by-design) เช่น ศีล 5

พรหมวิหาร 4 หรืออริยมรรคมีองค์ 8 มาใช้เป็นกรอบแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาประดิษฐ์เพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชาติ

มนุษย์จะต้องสอนให้เอาใจใส่ในการพัฒนาปัญญาประดิษฐ์ หากการสอนให้มีใจเท่านั้น โดยผู้ออกแบบต้องเข้าใจว่า ใจที่ดีสำคัญยิ่งกว่าสมองที่เก่ง เพราะหากสอนเอไออย่างไร้จริยธรรมย่อมสะท้อนว่ามนุษย์ก็ยังไม่ได้ฝึกใจให้เข้าถึงเมตตาอย่างแท้จริง ดังนั้น การพัฒนาเอไอดีจึงต้องเริ่มจากการพัฒนาจริยธรรมของนักออกแบบ พัฒนาใจของคนก่อนใจของเครื่องจักร ในแง่นี้พุทธธรรมจึงเป็นแนวทางฝึกฝนภายในที่ช่วยให้มนุษย์กลับมาใส่ใจในการออกแบบเทคโนโลยีที่รับใช้ชีวิตอย่างแท้จริง มิใช่เพียงรับใช้ตลาดหรืออำนาจ เพราะใจเป็นศูนย์กลางของการกระทำที่มีคุณค่า และหากเอไอจะมีส่วนร่วมในการสร้างอนาคตร่วมกับมนุษยชาติ ก็จำเป็นต้องมีโครงสร้างทางจริยธรรมที่วางอยู่บนฐานของใจที่เข้าใจทุกซอก รู้จักพอและมีเมตตาต่อชีวิตทั้งปวง

เยาวชนกับการรู้เท่าทันจิตในยุคปัญญาประดิษฐ์

ความท้าทายของเยาวชนในยุคข้อมูลและเอไอที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางชีวิตทั้งในด้าน การศึกษา การทำงาน และการสร้างสัมพันธ์สังคม เยาวชนในปัจจุบันต้องเผชิญกับความท้าทายที่หลากหลาย เช่น การเสพติดสื่อดิจิทัล ความไม่มั่นคงทางอารมณ์จากการเปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่นบนโลกออนไลน์ และการถูกระทบจากการตัดสินใจของอัลกอริธึมที่อาจส่งผลกระทบต่อทิศทางชีวิตและการพัฒนาอาชีพในอนาคต

การไหลบ่าของข้อมูลที่ไม่หยุดนิ่งในยุคดิจิทัลทำให้เยาวชนหลายคนรู้สึกสับสนและขาดความมั่นคง ทั้งในด้านความคิดและอารมณ์ ขณะที่สื่อสังคมออนไลน์อาจเป็นเครื่องมือที่สร้างการเชื่อมโยงและโอกาสใหม่ ๆ แต่ก็สามารถก่อให้เกิดความเครียดและความวิตกกังวลได้เช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อถูกเปรียบเทียบกับภาพลักษณ์ที่สมบูรณ์แบบของผู้อื่น ดังนั้น เยาวชนในยุคนี้จึงจำเป็นต้องเรียนรู้วิธีการจัดการกับอิทธิพลของเทคโนโลยีอย่างมีสติและการรู้เท่าทันตัวเอง (รินทร์ลภัส เกตุวีระพงศ์, 2564)

การรู้เท่าทันจิตตามหลักพุทธศาสนาหรือการมีสติ (Mindfulness) เป็นแนวทางการพัฒนาตนเองและเป็นเครื่องมือในการปรับตัวในยุคที่ข้อมูลข่าวสารกำลังเผชิญอยู่ หลักพุทธศาสนาสอนให้ทำความเข้าใจความเป็นจริงของจิตใจและอารมณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่คงที่และมักถูกระทบจากภายนอก เช่น ความโกรธ ความกลัว หรือความโลภ การรู้เท่าทันจิตใจจึงช่วยให้ตระหนักถึงอารมณ์เหล่านั้นและไม่ปล่อยให้เป็นตัวกำหนดการกระทำหรือความคิดของเรา เยาวชนที่มีการฝึกฝนการรู้เท่าทันจิตจะสามารถพัฒนาความสามารถในการจัดการกับอารมณ์และความคิดจากโลกดิจิทัลได้อย่างมีสติ ไม่ถูกครอบงำจากข้อมูลหรือความคิดเห็นของคนอื่น และสามารถตัดสินใจอย่างมีปัญญา การพัฒนาสติ คือ การฝึกฝนให้มีความรู้ตัว (Self-awareness) โดยเฉพาะในการตัดสินใจต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสกับโลกภายนอก เช่น การรับข้อมูลจากโซเชียลมีเดีย การดูข่าวสาร และการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมออนไลน์ ในแง่ของการรู้เท่าทันจิตในยุคเอไอ เยาวชนต้องเรียนรู้วิธีการต่าง ๆ ดังนี้

1) รับรู้ข้อมูลอย่างมีสติ เยาวชนต้องรู้ข้อมูลที่รับมาเป็นความจริงหรือเป็นประโยชน์ต่อตนเอง การฝึกฝนการคิดวิจารณ์ญาณ (Critical Thinking) เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการเลือกข้อมูลที่มีคุณค่า

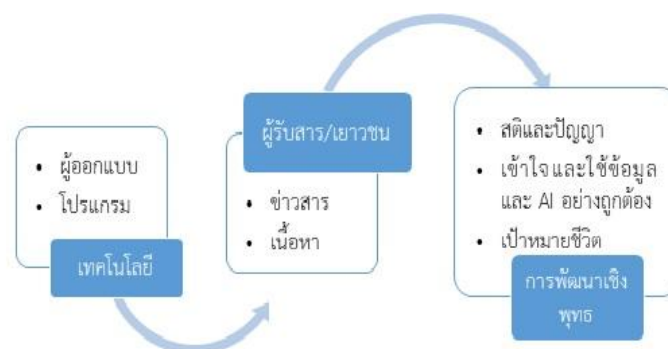
2) ไม่ให้ข้อมูลหรือความคิดเห็นภายนอกมากำหนดตัวตน ในยุคที่โซเชียลมีเดียมีอิทธิพล การเปรียบเทียบตัวเองกับผู้อื่นบนโลกออนไลน์อาจทำให้เยาวชนรู้สึกด้อยค่าหรือขาดความมั่นใจ หลักทางพุทธศาสนาแนะนำให้พิจารณาความไม่แน่นอน (อนิจจัง) ของชีวิต เพื่อให้เยาวชนสามารถยอมรับความไม่สมบูรณ์แบบและให้ความสำคัญกับการพัฒนาตนเองมากกว่าการตามกระแสหรือการแสวงหาความยอมรับจากผู้อื่น

3) ฝึกการสังเกตตัวเอง (Self-reflection) โดยสังเกตความคิดและอารมณ์ในแต่ละช่วงเวลา เพื่อช่วยให้เยาวชนสามารถแยกแยะระหว่างอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากตัวเองกับสิ่งที่มาจากภายนอก และสามารถควบคุมการตอบสนองได้อย่างมีสติ

การประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาเยาวชนในสังคมยุคดิจิทัล เพื่อช่วยให้เยาวชนดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขและเครื่องมือในการพัฒนาชีวิตตนเองท่ามกลางความท้าทายในยุคที่เต็มไปด้วยข้อมูลท่วมท้น โดยการเน้นการฝึกฝนสติปัญญา (การมีสติในทุกขณะจิต) และวิปัสสนา (การเห็นความจริงของชีวิต) เพื่อดูแลสุขภาพจิตและส่งเสริมพัฒนาการทางจิตใจ โดยเยาวชนสามารถนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการจัดการกับการเรียนรู้ที่มีความซับซ้อน มีสติรับข้อมูลและการทบทวนความคิดจากแหล่งความรู้ต่าง ๆ และช่วยเพิ่มทักษะการวิเคราะห์และประเมินข้อมูลได้อย่างรอบคอบ ดังนั้น การรู้เท่าทันจิตไม่ใช่แค่การพัฒนาจิตใจเท่านั้น แต่ยังเป็น การสร้างพื้นฐานให้เยาวชนสามารถเผชิญหน้ากับโลกยุคเอไออย่างมีสติ สามารถควบคุมอารมณ์ และการพัฒนาจิตใจ เพื่อเยาวชนสามารถเลือกใช้เทคโนโลยีได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่สูญเสียความเป็นตัวตนและสามารถพัฒนาตนเองในยุคของการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วได้เป็นอย่างดี

องค์ความรู้ใหม่

หลักธรรมทางพุทธศาสนามีใช้กฎเกณฑ์หรือคำสอนที่ล้ำสมัย หากแต่เป็นเทคโนโลยีของใจที่ทรงพลัง ยิ่งกว่าปัญญาประดิษฐ์ เพราะสามารถเปลี่ยนแปลงมนุษย์จากภายในได้อย่างแท้จริง ซึ่งในสังคมยุคเอไอครองโลกสิ่งที่ต้องการไม่ใช่เพียงเครื่องจักรที่ฉลาด แต่หากเป็นการตื่นรู้ที่ประกอบด้วยปัญญา เมตตาและสติของมนุษย์ต่างหาก โดยหลักพุทธธรรมถือว่า เป็นเทคโนโลยีของใจที่สามารถเชื่อมโยงระหว่างหลักธรรมในทางพุทธศาสนากับความก้าวหน้าของเทคโนโลยีในยุคดิจิทัล ซึ่งคำว่า เทคโนโลยี มีใช้เพียงแค่เครื่องมือหรือเครื่องจักรที่ช่วยทำงานต่าง ๆ แต่รวมถึงเครื่องมือทางจิตวิญญาณที่ช่วยในการพัฒนาและเข้าใจธรรมชาติของจิตใจ ทำให้พุทธธรรมถูกนำมาเป็นเทคโนโลยีในการพัฒนาจิตใจและสร้างความรู้ที่ลึกซึ้งแก่นมนุษย์ ดังรูปภาพข้างล่าง

ภาพ 1 พุทธศาสนากับเยาวชนในสังคมเอไอ

1. เทคโนโลยี โดยการพัฒนาจะต้องมีการพัฒนาทางด้านตัวผู้ออกแบบและโปรแกรมที่จะช่วยพัฒนา
 ละครระดับทางด้านจิตใจหรืออาจจะเรียกว่าเป็นการพัฒนาเทคโนโลยีของใจ ซึ่งหลักการทางด้านพุทธศาสนา
 มุ่งเน้นการพัฒนาปัจจัยภายในที่เป็นจิตใจเป็นศูนย์กลางแห่งชีวิต การพัฒนาเทคโนโลยีจะต้องเป็นเครื่องมือที่
 จะช่วยให้เกิดความเข้าใจและสามารถปรับปรุงจิตใจของมนุษย์ และเป็นเครื่องมือที่จะช่วยส่งเสริมในการฝึกฝน
 จิตใจด้านสมาธิ (Meditation) และ วิปัสสนา (Insight Meditation) ที่จะนำไปสู่การเข้าใจจิตใจและชีวิตอย่าง
 ลึกซึ้ง และผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ และเรียนรู้ที่จะปล่อยวาง
 จากความยึดติดต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดทุกข์

2. ผู้รับสาร/เยาวชน เทคโนโลยีที่เป็นโปรแกรมหรือเนื้อหาต่าง ๆ จะต้องได้ข่าวสารที่เป็นจริง ถูกต้อง
 และช่วยในการพัฒนาสติปัญญาของผู้รับสารหรือเยาวชน โดยการได้ข้อมูลข่าวสารและเนื้อหาที่เป็นจริงนั้น
 ผู้ออกแบบเทคโนโลยีจะต้องมีใจในการพัฒนาโปรแกรมเชิงสร้างสรรค์ ที่ให้ข้อมูลเชิงบวกต่อการพัฒนาจิตใจ
 แก่ผู้รับสารมากกว่าข้อมูลที่สร้างเพียงแค่อารมณ์ ความสนุกสนานจนขาดสติหยังคิด เกิดความโกรธและ
 อารมณ์ที่จะส่งผลกระทบต่อผู้รับสารและสังคม

3. การพัฒนาเชิงพุทธ โดยการได้รับข้อมูลข่าวสารที่ดีตามหลักการทางพุทธศาสนาจะต้องมีการฝึกจิต
 ในเชิงเทคโนโลยี เพื่อพัฒนาความรู้และสติในชีวิตประจำวัน โดยการใช้เทคนิคต่าง ๆ เช่น การฝึกสติ
 (Mindfulness) ในการควบคุมจิตใจและตระหนักถึงการกระทำ ความคิด และอารมณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละ
 ช่วงเวลา การฝึกสติเป็นเหมือนกับการใช้ซอฟต์แวร์เพื่อช่วยให้จิตใจของเราไม่ถูกควบคุมโดยอารมณ์หรือ
 ความคิดที่ไม่เป็นประโยชน์ โดยผ่านการฝึกสติ เราจะสามารถตัดสินใจอย่างมีสติและมีความสุขมากขึ้น การฝึก
 สมาธิ (Meditation) ให้ตั้งมั่น เปรียบได้กับโปรแกรมที่ทำให้จิตใจทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ การทำสมาธิ
 ช่วยให้จิตใจสงบและลดการรบกวนจากความคิดและความวิตกกังวลต่าง ๆ และวิปัสสนา (Vipassana)
 วิปัสสนาเป็นการฝึกเพื่อดูการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในจิตใจอย่างละเอียด การฝึกวิปัสสนาช่วยให้ผู้ปฏิบัติ
 สามารถมองเห็นความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ความทุกข์ (ทุกขัง) และความไม่เป็นตัวตน (อนัตตา) ในทุกสิ่งที่เกิดขึ้น
 ในชีวิต ซึ่งเมื่อมีการพัฒนาจิตใจให้เกิดความเห็นแจ้งแล้วย่อมทำให้เยาวชนหรือผู้รับสารสามารถเข้าใจและใช้
 ข้อมูลหรือเอไออย่างถูกต้อง สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยการฝึกให้เยาวชนได้รู้ตัว (Self-awareness)
 ตัดสินใจภายใต้การรับข้อมูลจากโซเชียลมีเดีย การดูข่าวสาร และการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมออนไลน์ได้อย่าง
 ถูกต้องและเหมาะสม เข้าใจความจริงแห่งชีวิตและสามารถพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายแห่งชีวิตได้อย่างถูกต้อง
 อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

สรุป

พุทธธรรมในการพัฒนาในสังคมยุคเทคโนโลยีที่เต็มไปด้วยข้อมูลและสื่อออนไลน์ จะช่วยให้ผู้รับสาร/
 เยาวชนสามารถจัดการกับความสับสนและความเครียดจากโลกภายนอกได้ ด้วยการฝึกฝนจิตใจให้สามารถ
 แยกแยะสิ่งที่สำคัญจากสิ่งที่ไม่สำคัญ และการปล่อยวางจากความติดยึดในสิ่งที่ไม่ยั่งยืน เช่น ความอยากได้
 อยากมี หรือการเปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่น การใช้สติและปัญญาในการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในชีวิตจริงย่อม
 กำหนดวิถีชีวิตหรือสภาวะจิตใจ และเป็นการรักษาความสงบสุขในยุคที่ข้อมูลและเทคโนโลยีกำลังมีอิทธิพล

อย่างมาก และเป็นการพัฒนาทักษะที่จะช่วยในการตัดสินใจ และไม่หลงไปในกระแสความคิดที่ผิด ๆ หรือสิ่งล่อใจ การฝึกฝนพุทธธรรมในยุคที่เต็มไปด้วยเทคโนโลยีจึงมีความสำคัญในการเสริมสร้างจิตใจให้แข็งแกร่งและสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีสติ ฉะนั้น การมองพุทธธรรมเป็นเทคโนโลยีของใจไม่เพียงแต่เป็นแนวทางในการฝึกฝนจิตใจให้สงบและปล่อยวางจากสิ่งที่ไม่จำเป็น แต่ยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เข้าใจและพัฒนาจิตใจในทุกสถานการณ์ของชีวิต โดยหลักพุทธธรรมจะช่วยปรับปรุงการทำงานของใจและทำให้เรามีชีวิตที่เต็มไปด้วยความสงบ ความรู้ และความสุขได้ ไม่ว่า ในยุคที่ข้อมูลและเทคโนโลยีกำลังเปลี่ยนแปลงโลกอย่างรวดเร็ว

เอกสารอ้างอิง

- แคทรียา แสงใส. (2566). ปัญญาประดิษฐ์กับการพัฒนาทางการศึกษา. *Journal of Applied Education*. 1 (3), 49-60.
- เตชวัน ปัญญาคุณธรรม. (2567). AI เพื่อพัฒนาการเรียนรู้. *วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่*. 2 (6), 97-104.
- พรทิพย์ มโนดำรงสัตย์ และคณะ. (2565). ผลกระทบของปัญญาประดิษฐ์ต่อการศึกษา. *วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 17 (2), 318-328.
- พระครูวินัยธรปัญญา ปญญาโว (ศรีสมุทฺธ). (2564). การจัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนายุคดิจิทัล. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*. 6 (4), 423-433.
- พระปลัดธรรม ไขทวีโส และวิโรจน์ อินทนนท์. (2564). เกณฑ์ตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์เกี่ยวกับการใช้ปัญญาประดิษฐ์. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*. 12 (2), 29-38.
- พระภาวนาวิจิตร วิ. และคณะ. (2567). การพัฒนาคุณภาพชีวิตในโลกยุคเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์. *วารสารพุทธนวัตกรรมการปริทรรศน์*. 5 (2), 166-179.
- พระมหาสุชน สุธโน และคณะ. (2567). พุทธธรรมกับการใช้เทคโนโลยีและการสื่อสารสนเทศ. *วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมการปริทรรศน์*. 7 (2), 361-376.
- รินทร์ภัส เกตุวีระพงศ์. (2564). พฤติกรรมการใช้สื่อสังคมออนไลน์ การรู้เท่าทันสื่อ และการตระหนักรู้การกลั่นแกล้งกันบนโลกออนไลน์ของเยาวชนในจังหวัดเชียงใหม่. *พินเนศวร์สาร*. 17 (2), 143-160.
- สาวิวรรณ จุติโชติ และทิพมาศ เสวตวโรชิต. (2564). การดำเนินชีวิตอย่างไรให้มีความสุขในยุคดิจิทัล. *วารสารสังคมศาสตร์บูรณาการ*. 1 (3), 77-88.